

PODMIENKY PRE FUNKČNÚ DEMOKRACIU

Klaus Nellen

Keď sme pred takmer dvadsiatimi piatimi rokmi uverejnili túto esej v našom čerstvo založenom časopise *Transit – Europäische Revue*,¹ svet práve vstupoval do novej éry. Pádom železnej opony sa skončil poriadok studenej vojny a vznikol dojem, že konečne sa otvorí víťazná cesta k liberálnej demokracii. Zdieľali sme autorov optimizmus, že „že demokratický režim sa bude čoraz väčšmi považovať za podmienku príslušnosti k civilizovanému svetu“.

Od Taylora sme sa však naučili, že vôbec nie je zaručené, že „túžbe po demokracii nemožno uniknúť“ a že demokracia dovrší víťazstvo. Pretože demokracia nespočíva iba na svojich inštitúciách, ako sú parlament, voľby, stranícky pluralizmus a pod., ale aj – a zásadne – na tom, „aká je povaha vzťahov medzi ľuďmi ako bežnými občanmi demokratického režimu“.

Autorove úvahy sa originálnym spôsobom sústredili na problematiku inej tranzície, ktorá sa odohrávala zhruba v tom istom čase – prechodu od vojenskej diktatúry k demokratickej vláde v krajinách Latinskej Ameriky. Platí to však úplne aj na vývoj udalostí, ktorých sme boli svedkami na našom kontinente po roku 1989.

Taylor upozorňuje na dva populárne koncepty demokracie, ktoré ignorujú jej samotné jadro. Obe sú legitímnymi prvkami demokracie, no porovnať ich s demokraciou by bolo „chybné a osudovo zavádzajúce“.

Prvý koncept je „ekonomická teória“, podľa ktorej spoločnosť pozostáva len z individualít a ich osobných cieľov. Demokracia, vláda, trhy sú len kolektívne nástroje na premenu individuálnych cieľov na všeobecné ciele. Takáto politika minimalizuje participáciu a ponecháva politickú agendu inštitúciám. „Tento model vynecháva to, čo sa vždy považovalo za cnosť a hodnotu občianstva, že ľudia sa aktívne zúčastňujú na činnosti vlastnej vlády a že si... vládnu sami.“ Ako to pozorujeme od roku 1992, výsledkom je rastúce odcudzenie občanov

1 „Wieviel Gemeinschaft braucht die Demokratie?“. In: *Transit* nr. 5 (*Gute Gesellschaft*), spoločeditované s Ottom Kallscheuerom, zima 1992/93.

vo väčšine západných demokracií. Kríza v roku 2008 a narastajúca nerovnosť ukázali, že súčasne zlyhal aj ekonomický model, ktorý nepriniesol ani spravodlivosť, ani efektívnosť.

Druhý koncept je založený na Rousseauovej myšlienke všeobecnej vôle. Ten sa javí ako model demokracie, ktorá inkorporuje sebevládnutie, ktoré bolo vynechané v predchádzajúcom modeli. Ako však história dokazuje, je to príležitosť pre samozvaných lídrov uzurpovať si všeobecnú vôľu v mene ostatných, teda občanov. Taylor v tejto súvislosti uvádza ako príklad Lenina, ktorý vyhlásil stranu za inkarnáciu vôle proletariátu ako univerzálneho historického subjektu. Výsledný typ „ľudovej demokracie“ takmer zanikol s pádom sovietskeho impéria, no dnes sme svedkami globálneho nástupu nového typu lídrov, ktorí sa rovnako hlásia k všeobecnej vôli: populistov. Ako to už ukázal Jan Werner Müller, populisti tvrdia, že len oni zastupujú „ľud“ a jeho skutočné záujmy a vylučujú všetko, čo nepovažujú za ich súčasť.² Populizmus je antiliberalný, denuncuje ako nelegitímne, ba až nemorálne akékoľvek odlišné záujmy. Je antidemokratický, pretože sa snaží zničiť všetky inštitúcie, ktoré umožňujú artikuláciu a reprezentáciu neobmedzovanej plurality záujmov v spoločnosti. „Rousseauovský model je katastrofou, ak sa berie ako všeobecný návod pre demokratickú spoločnosť, pretože delegitimizuje rozdiel, spor, vnútorný boj.“ Jediný spôsob ako si poradiť s diverzitou je jej potlačovanie, z čoho vyplýva, že režimy založené na druhom modeli prirodzene smerujú k despotizmu.

*

Čo sa stalo s optimizmom roku 1989, keď sme si mnohí v tej dobe mysleli, že demokracia konečne zvíťazí? To, čoho sme boli v ostatných rokoch svedkami, je ale skôr celosvetový nárast iliberalizmu, ktorý spochybňuje samotné základy demokratického politického zriadenia.

A práve toto súvisí s dvoma tendenciami, pred ktorými nás Taylor takmer prorocky varoval. Dve prekrútenia demokracie, ktoré popísal vo svojej eseji, sa stali vodidlom politiky, ktorá dostala demokraciu do defenzívy, pokiaľ ju, v prípade niektorých krajín, ťažko nepoškodila. Hoci sám Taylor takéto prepojenie nerobí, no je možné tvrdiť, že medzi nimi existuje nebezpečná súvislosť, keď neoliberalizmus (založený na ekonomickom modeli) pripravil pôdu pre populizmus (založený na rousseauovskom modeli). Ten prvý vyústil do hlbkej nedôvery voči elitám a verejným inštitúciám a do pocitu deprivácie a bezmocnosti na strane občanov,³ a teda vytvoril vákuum, ktoré dnes naplňuje populizmus sľubovaním vrátenia moci občanom.

*

Taylorove úvahy zo začiatku deväťdesiatych rokov minulého storočia mi odvtedy neschádzajú z mysle. Myslím, že stojí za to si ich znovu prečítať, osobitne v súčasnej situácii – pre ich jasnozrivosť vo vzťahu k hrozbám voči našim demokraciám, či už ustanoveným, alebo len tvoriacim sa, ale aj ako liek, ktorý autor odporúča na nespokojnosť s prekrútenou demokraciou.

2 Cf. Jan-Werner Müller, *What Is Populism?*, University of Pennsylvania Press 2016.

3 Cf. Ivan Krastev. In: *Mistrust We Trust*, TED Book 2013.

V záverečnej časti svojej eseje Taylor načrtáva tretí model inšpirovaný myšlienkami vypožičanými od Tocquevillova a Hannah Arendtovej. Pripomína nám, ktoré prvky tvoria samotné jadro akejkoľvek životaschopnej demokracie: najprv a predovšetkým rovnocenná hodnotnosť všetkých občanov danej spoločnosti, ďalej pocit príslušnosti k jednému politickému zriadeniu a napokon solidarita so spoluobčanmi – inými slovami: patriotizmus v pôvodnom zmysle, priama participácia spojená s decentralizáciou moci a napokon vedomie rovnocenného rešpektu. Nič z toho sa nedá získať ľahko, všetky predstavujú špecifické výzvy pre demokratickú spoločnosť. Taylor nám predostiera víziu tretieho modelu, ktorý by sa vyhol hrozbám, ktoré predstavuje korporátny kapitalizmus a jeho ochotní stúpenci a ktorý je poučený zo zlyhania komunizmu. A my by sme mohli dodať, že by nám to mohol pomôcť, aby sme sa dokázali vyhnúť pasci moderného populizmu.

Viedeň október 2016

z anglického originálu preložil Igor Otčenáš

NIEKTORÉ PODMIENKY PRE FUNKČNÚ DEMOKRACIU

Charles Taylor

I.

Chcel by som otvoriť debatu o podmienkach pre životaschopnú demokraciu na konci nášho 20. storočia. A súčasne s touto debatou nastoliť tému čo presne hľadáme pod pojmom „demokracia“.

Na úvod však chcem poukázať na centrálné postavenie demokracie pre našu epochu. Tým mám na mysli, že túžbe po demokracii nemožno uniknúť, že v súčasnom civilizovanom svete existuje tlak na demokratizáciu, aj keď je tento pohyb blokovaný, ba dokonca v mnohých častiach sveta zvrátený.

Čiastočne je to otázka, čo bude dnes akceptované ako politická oprávnenosť. Posledné hierarchické režimy alebo režimy založené na dedičnej autorite zmizli, a už si ťažko vieme čo len spomenúť, ako vyzerali. Ostatná vlna fašistických a pravicovo-autoritatívnych režimov spreď druhej svetovej vojny bola vlastne poslednou, ktorá ponúkala alternatívnu ideológiu voči demokracii. Dnes musia všetky režimy hľadať svoju oprávnenosť v jej rámci. Lavicové vlády leninského typu tvrdia, že ich demokracia je radikálnejšia ako ich buržoázných náprotivkov. Aj súčasná zmeska pravicových autoritatívnych režimov, aký vládne v tejto krajine, stále tvrdí, že vráti svoje krajiny do demokracie, keď budú „pripravené“. V dnešnej dobe len ľudová suverenita môže v konečnom dôsledku prepožičiavať legitimitu.

Keď však hovorím o tlaku smerom k demokracii, hovorím o niečom zásadnejšom. To, na čo som práve poukázal, nie je možno nič viac než obligátne podoby pretvárinky. Je tu však niečo podstatnejšie.

Aby sme to pochopili, musíme poznamenať, že naozaj musí existovať blízky vzťah vzájomnej podpory medzi demokraciou a hlavnými ideálmi liberálneho kánonu, pod ktorými myslím osobnú slobodu a vládu zákona. Liberáli vždy zastávali názor, že oba ideály spolu stoja a padajú. Boli však doby, keď to ani zďaleka nebolo také evidentné. V zlatej dobe osvietenieckého despotizmu v 18. storočí existovali režimy, ktoré rešpektovali zákon a v ktorých sa aspoň vedúce triedy tešili z výsad garantovaných vládou zákona, no kde nebol ani náznak participatívneho vládnutia, čo sa týkalo dokonca aj vedúcich tried.

Takýto typ režimu sa stratil s eróziou hierarchického konceptu a tomu zodpovedajúcich jasných hraníc, ktoré definovali status rôznych tried. Despotickú vládu nezadržia žiadne neprekročiteľné prekážky ani pred tými najnepredstaviteľnejšími excesmi porušovania ľudských práv. Jedinou zárukou osobnej slobody a zákona je nejaká forma ľudovej vlády alebo aspoň hrozby, že by mohla byť v blízkej budúcnosti nastolená. Recipročne, osobná sloboda a vláda zákona sú jednoznačnými podmienkami skutočnej demokracie, to jest režimu, v ktorom sa ľudia môžu mobilizovať nezávisle od moci, aby ju zmenili alebo určili jej politiku. Tie tvoria jeden balíček.

Dnes som presvedčený, že v našej dobe existuje istý tlak smerom na celý balíček, ktorý vychádza z faktu, že osobná sloboda akoby vytvárala tie najústretivejšie podmienky pre technologický a hospodársky rast. Nebolo to vždy tak, a je možné, že niekedy v budúcnosti to znovu tak nebude. V súčasnosti je však hospodársky rast značne závislý od vedeckého a technologického dynamizmu, ako aj od podnikateľskej iniciatívy. Jedno i druhé sa neznáša s despotizmom. Často sa v tejto súvislosti poukazuje na úbohú hospodársku situáciu leninských režimov po skončení éry brutálneho rastu prostredníctvom primárnej industrializácie. Sovietsky zväz pripomína svalnatého obra, neschopného primerane nakrmiť ani svoje obyvateľstvo. Navyše, dôležitosť zavedenia technológie rastu do komunikácií a informačno-procesných techník vytvára pre represívne režimy ďalší problém.

Existencia despotických kapitalistických režimov s vysokou mierou rastu – napríklad Tajvan či Kórea – nie je rozhodujúcim dôkazom proti trendu, ktorý popisujem. Tvrdím, že tlak na demokratizáciu týchto krajín už pôsobí a bude narastať. To isté sa stane aj na tomto kontinente. A ako sa bude tento trend zovšeobecňovať, demokratický režim sa bude čoraz väčšmi považovať za podmienku príslušnosti k civilizovanému svetu. Tlak sa bude naďalej stupňovať. Ak mám pravdu, je to aspoň jedna dobrá správa v inak temnom obraze.

II.

Je preto najdôležitejšie vyjasniť si, čo je demokratický režim a ako ho urobiť životaschopným. Steže, vždy môžeme demokraciu definovať na základe istých inštitucionálnych prvkov, ako sú existencia zastupiteľských zhromaždení ustanovených na základe všeobecných volieb, právne uznávaná existencia pluralitného systému politických strán a podobne. No odhliadnuc od prípadného nesúhlasu, ktorý by mohol vyvolať akýkoľvek zoznam týchto prvkov, takémuto druhu definície chýba stále niečo základné: akú povahu majú presne vzťahy medzi ľuďmi ako bežnými občanmi demokratického režimu? Chceme pochopiť reálny politický proces, ktorý charakterizuje demokraciu a to, ako sa týka jej účastníkov.

Existuje mnoho teórií, ktoré nám ponúkajú príslušnú predstavu. Chceme spomenúť dve veľmi rozšírené a populárne, no podľa mňa chybné a osudovo zavádzajúce. A po-

tom chcem ponúknuť tretiu. Isteže, žiadna teória nemôže vyčerpať komplexnú realitu demokratického politického zriadenia. Každá teória, dokonca aj zlá, sa týka istého aspektu reality. No niektoré sa dopúšťajú zásadného pokrivenia, ak tento aspekt pokladajú za základnú črtu. Práve preto ich označujem za chybné.

Hovoriť však o „teóriách“ je prílišné zjednodušenie. V skutočnosti sa v každom jednotlivom prípade budem zaoberať skupinou teórií s podobným základným konceptom. No niekedy budem hovoriť v jednotnom čísle, akoby existoval jediný pohľad na každý prípad.

1. Prvá chybná teória bola veľmi populárna v americkej politológii. Niektoré z jej bezprostredných zdrojov spočívajú v „ekonomickej“ teórii demokracie, ktorú tak dobre vysvetlil Schumpeter¹ a ktorá sa rozvetvila do teórií záujmovej skupiny², a potom do názorov, zobrazujúcich operáciu politického systému ako „konverzný proces“³. Jej dávnejšie korene siahajú do Lockeových a Hobbesových teórií 17. storočia a ich rôznych spracovaní osvietenstvom 18. storočia.

Kľúčovým prvkom tejto skupiny teórií je, že ponímajú politickú spoločnosť ako spoločný nástroj určený na napĺňanie zámerov jednotlivcov, ktorí túto spoločnosť tvoria (hoci tieto konštitutívne jednotky môžu byť tiež považované za skupiny). Dalo by sa teda povedať, že ide v zásade, a teda logicky o zámary a ciele týchto jednotlivcov. Hovoriť o skupinovom záujme znamená hovoriť o jednom, na ktorom sa jednotlivci zhodnú. Spoločný zámer môže byť vždy analyzovaný podľa jeho individuálnych komponentov.

Demokratický režim v tejto schéme je taký, ktorý reaguje na zámary a túžby svojich členov. Jeho kvalita spočíva v jeho responzivnosti. No pretože každý režim je responzívny na kohokoľvek zámary, aj keď sú iba despotove, môžeme túto vlastnosť formulovať aj v pojme spravodlivosti: demokratické režimy reagujú na zámary každého človeka rovnako, alebo toto je aspoň ich ideálna podmienka. Potom môžeme k tomu pridať druhú hlavnú vlastnosť týchto režimov, ktorou je ich schopnosť reagovať na potreby a zámary ľudí efektívne. Požiadavky účinnosti a spravodlivosti môžu pôsobiť navzájom proti sebe.

Inštitúcie, ktoré obvykle spájame s demokraciou, regulárnymi voľbami do zastupiteľských orgánov a na vládne posty v rámci pluralitného stranického systému, sa považujú za najlepšiu metódu dosiahnutia týchto vlastností a zaistenia, že vláda koná v súlade s nimi.

Z toho vyplýva, že táto predstava naozaj korešponduje s niektorými prvkami moderného, rozsiahleho, industriálneho, byrokratického politického zriadenia. Naozaj, mnoho ľudí pri prvom kontakte s touto teóriou medzi inými cíti, že najlepšie zodpovedá ich skúsenosti. Táto skúsenosť sa javí ako pravdivá občanovi rozsiahlej, byrokratickej riadenej spoločnosti, ktorý sa s ňou síce minimálne identifikuje, no má svoj konkrétny životný plán a cíti, že má právo napĺňať ho ako ktokoľvek iný, požadovať pri tom pomoc, alebo aspoň aby sa mu v ňom nebránilo. Požaduje od vlády, aby konala ako efektívny a spravodlivý kolektívny nástroj. Tieto požiadavky sa nevelmi líšia od tých, ktoré by človek vyžadoval od partnerskej obchodnej firmy. Až na to, že táto analógia by bola vhodnejšia pre skupiny konkurenčných firiem, kde nespokojnosť s jednou umožňuje

1 Joseph Schumpeter: Kapitalizmus, socializmus a demokracia (*Capitalism, Socialism & Democracy*).

2 David Truman: Vládny proces (*The Governmental Process*).

3 David Easton: Systémová analýza politického života (*A Systems Analysis of Political Life*), Gabriel Almond – James Coleman: Politika rozvojových oblastí (*The Politics of the Developing Areas*).

prejsť k inej. Toto je analógia, s ktorou Schumpeter pracuje vo svojej teórii, kde sa konkurenčné politické strany vnímajú v polohe firiem súperiacich o „spotrebiteľov“ v podobe voličov.

Prirodzene, tento model vypúšťa to, čo sa vždy považovalo za cnosti a hodnotu občianstva, že ľudia sa aktívne zúčastňujú na činnosti vlastnej vlády a že v istom zmysle si vládnu sami. Ekonomický pohľad participáciu ani tak nezanedbáva, skôr sa na ňu pozerá s podozrením. Ľudia potrebujú istý stupeň a úroveň vstupu, aby ich to uistilo, že systém na nich reaguje. To zahŕňa všeobecné volebné právo a aj moc organizovať nové strany alebo hnutia, keď tie existujúce nedostatočne bránia nejaké dôležité ciele alebo sa o ne nedostatočne zasadujú. To však vôbec nevyžaduje, aby boli ľudia aktívnejší, než sú a aby sa naozaj podieľali na tvorbe politiky a na prijímaní rozhodnutí. Postačuje, že ich moc predstavuje dostatočnú hrozbu, že sa zbavia tých vládcov, ktorí nie sú responzívni voči ich potrebám.

Intenzívnejšia participácia by bola kontraproduktívna, ak nie objektívne nebezpečná. Bola by kontraproduktívna, pretože vládnuť dnes znamená dokonale ovládať alebo prinajmenšom byť vynikajúco zorientovaný v značnom množstve odborných oblastí, či už v hospodárskej, vedeckej, technologickej, kultúrnej atď. A to najlepšie dokážu odborníci alebo ľudia s osobitným nadaním a skúsenosťami pritiahnúť odborníkov, t. j. profesionálni politici. Zamiešať do toho masy by len znížilo účinnosť vládnutia. To zase môže byť nebezpečné, lebo vedie k frustrácii a strate legitimacy. Ba čo viac, mobilizácia má s úmyslom mať vplyv na vládu môže byť nebezpečná v priamejšom zmysle. Môže narušiť citlivú rovnováhu responzivity vlády na širokú škálu záujmov v prospech tých, ktorí sa mobilizovali, a to by mohlo ohroziť demokratické politické zriadenie.

Je mnoho možných línií útoku proti tejto teórii. Jedným z veľmi obľúbených v americkej politológii je útok na obraz americkej spoločnosti. Responzivnosť systému nebola rovnocenná a všeobšahla, ako tvrdili jej proponenti, hovoria kritici ľavice. Je pravda, že nebolo možné mobilizovať všetky záujmy; niektoré boli systematicky znevýhodňované a ťažko získavali prístup – napríklad spotrebiteľia, alebo diskriminované rasové a jazykové skupiny.

Na tomto útoku je nepochybne niečo pravdy, ale to ma tu neznepokojuje, pretože mi ide o niečo oveľa zásadnejšie, konkrétne o základné uchopenie povahy demokratického zriadenia. Je pravda, že by šlo o primerané demokratické zriadenie, ak by sa dalo integrálne realizovať? Zdá sa mi, že evidentne nie. Jednoducho netvrdím, že participácia a hodnotnosť, ktorá s tým súvisí, sú dôležitým ľudským dobrom. Ekonomickí teoretici by mohli na to proste odpovedať, že v princípe so mnou súhlasia, ale že participácia nad istú mieru je nepraktická z dôvodov samých o sebe.

Môj postoj je však fundamentálnejší. Ekonomická teória zanedbáva to, čo bolo hlavnou starosťou celej ľudskej humanistickej tradície, to jest, že každý slobodný (t. j. nedespotický) režim vyžaduje od občanov silný pocit identifikácie (Montesquieu to nazýval *vertu*). Títo občania musia akceptovať disciplínu, ba niekedy aj priniesť obeť, ktorú si vyžaduje udržanie ich politického zriadenia a brániť ho proti nepriateľom. Musia platiť dane, dodržiavať zákony a dokázať sa aktivizovať, ak dôjde k ohrozeniu ich zriadenia či už zvnútra alebo zvonka. Ak nie sú k tomu nútení – v tom prípade však nejde o slobodný režim –, tak to musia chcieť urobiť, a to predpokladá, že majú silný pocit príslušnosti k tomuto zriadeniu aj s jeho zákonmi a spôsobmi, záležitosťami – a v extrémnom prípade, že stojí zaň aj zomrieť. Musia mať to, čo sa do 18. storočia nazývalo „patriotizmus“.

V tomto svetle je predstava o demokracii predostieraná ekonomickou teóriou zásadne nedostatočná. Ak ľudia naozaj formulujú svoje zámery len ako ich vlastné, alebo naozaj uvažujú o svojom politickom zriadení ako o spoločnom nástroji, nemajú ani kúsok patriotizmu alebo *vertu*, a ich politické zriadenie nebude schopné odolať silám vonkajšieho útoku, vnútornej subverzii alebo proste erózii vyvolávanej neobčianskym správaním. Masívne podvádzanie systému znamená jeho znefunkčnenie a vytvorenie oveľa despotickejších foriem spoločnosti.

Stručne povedané, vo funkčnej demokracii nie je možné, aby všetky zámery boli čisto individuálne, alebo inými slovami povedané, aby spoločné zámery boli jednoduchým súčtom individuálnych. Musí existovať aspoň jedno spoločné dobro v tom pravom zmysle: existencia politického zriadenia samotného, ktorého zákony musia byť niečím, čo je spoločnou starosťou.

V tomto svetle môže byť nepochybný fenomén občianskeho odcudzenia vo veľkých demokraciách, kde mnoho ľudí naozaj formuluje svoje zámery čisto individuálne a svoj vzťah k spoločnosti vníma čisto inštrumentálne, chápaný v dôležitom význame ako parazitický. Mnoho ľudí môže žiť vo svojej demokratickej spoločnosti takýmto rozvoľneným a odťažitým spôsobom len preto, že ešte stále existuje veľký základ všeobecnej identifikácie s touto spoločnosťou a s jej zákonmi. Ak by bol taký každý, znamenalo by to hrozbu pre samotnú spoločnosť.

2. Oproti skupine ekonomických teórií a v zmysle protikladnej opozície voči nej stojí iná skupina, ktorá má pôvod v Rousseauovi – alebo aspoň v čítaní Rousseaua. Ide o teóriu, ktorá tvrdí, že stelesňuje tradíciu občianskeho humanizmu, ktorej starosťou je nado všetko ostatné to, čo vypúšťa ekonomická teória, t.j. občiansku vládu a hodnotnosť s tým spojenú.

Podľa dôsledného čítania Spoločenskej zmluvy sa sebavládnutie chápe v pojme vôle. Som slobodný a vládne sám sebe, keď sa „podriadujem iba sám sebe“⁴ a riadim sa iba svojou vlastnou vôľou. No toto môže byť len základom pre spoločnosť, ak existuje niečo ako spoločná vôľa, *une volonté générale*. Ak nie, konať v súlade s vôľou jedného znamená zotročiť iného. Možnosť demokracie je teda stotožnená s možnosťou všeobecnej vôle, na ktorej vypracovaní participujú všetci a s ktorou sa všetci identifikujú.

Dnes neexistujú priami nasledovníci Rousseaua, no táto kľúčová myšlienka všeobecnej vôle inšpiruje množstvo názorov na demokraciu, dnes veľmi živých. Túto pečať nepochybne nesú úvahy o radikálnej participácii, ktoré vyvolali rôzne vzbury a spory koncom šesťdesiatych rokov v severských spoločnostiach. Ich zásadným predpokladom bolo, že ak by sa prelomil vplyv a sila istých nedemokratických záujmov alebo represívnych foriem života, objavila by sa zásadná jednota, ktorej sa každý podvolí za spoločných podmienok plného rozvoja všetkých.

Ba čo viac, najvplyvnejším dedičom Rousseaua v tomto zmysle je marxizmus, a to konkrétne jeho leninský variant. Hĺbkovým predpokladom marxizmu je, že v triednej spoločnosti vládne konfliktný rozpor. Keď sa prekoná, objaví sa zásadná harmónia cieľa, v ktorom sa „slobodný rozvoj každého stáva podmienkou slobodného rozvoja všetkých“⁵. Existuje preto niečo ako všeobecná vôľa proletariátu, ktorá ho prenesie prostredníctvom revolúcie proti kapitalistickej spoločnosti a dovedie k budovaniu novej spoločnosti, ktorá bude v konečnom dôsledku anarchistická. Leninizmus prebral

4 Jean-Jacques Rousseau: O spoločenskej zmluve, I.6. Kalligram, Bratislava 2010.

5 Karl Marx – Friedrich Engels: Manifest komunistickej strany.

tento koncept a pripojil ho k osudovej myšlienke o úlohe stranického predvoja. Leninské strany a vlády vždy hovoria v mene pracujúcej triedy, akoby táto entita mala jediný cieľ, ktorý tieto strany vedia čítať a uskutočniť. *La volonté générale* pochoduje vpred koncom 20. storočia pod maskou týchto režimov masovej mobilizácie, ktoré organizovali útlak vskutku gigantického rozsahu. Keby Jean-Jacques videl, čo sa stalo s jeho myšlienkou, chvel by sa.

Podobne ako ekonomická teória, aj myšlienka o všeobecnej vôli vychádza z reálnej skúsenosti. Tá je priamym protikladom predchádzajúcej. Je to skúsenosť ľudí, ktorí napriek atmosfére odcudzenia, ba až represie, dokážu zmobilizovať hnutie, čo im umožní prehovoriť do zásadných záležitostí, ktoré sa ich týkajú. Keď odborári organizujú boj proti útlaku, keď obyvatelia organizujú zastavenie demolácie svojich domov kvôli diaľnici, keď sa občania organizujú proti utláčateľskej diktatúre, ako je to dnes v Čile, účastníci tohto odporu prežívajú silný pocit spoločného úmyslu, spoločnej účasti v snahe dosiahnuť svoj cieľ a svojej spoločnej hodnotnosti spoločne sa podieľať na vlastnom osude. V tomto odhodlaní bojovať sa Rousseauova myšlienka stáva reálnou. Odhliadnuc od ich iných rozdielností si účastníci nado všetko uvedomujú dôležitosť svojho spoločného cieľa a celkom správne cítia, že jeho dosiahnutie bude víťazstvom pre sebavládnutie. Zjednotiť sa na takomto spoločnom ciele môže byť radostné. To je dôležitá časť demokratickej skúsenosti.

No ako ústredná teória demokracie, ako predstava procesu sebavládnutia a vzťahov medzi ľuďmi navzájom, je to zásadne nedostatočné. Neberie totiž brať do úvahy to, do akej miery ľudia a skupiny ako protivníci a rivali stoja za cieľmi, ktoré sa navzájom krížia, ktoré sú rôzne a nekompatibilné a majú inú predstavu o tom, čo je spoločné dobro. Demokratický režim musí byť taký, že o týchto rozdielnostiach a sporoch sa možno určitým spôsobom dohadovať, a nie sa im vyhýbať alebo ich popierať. Okamihy, keď celá spoločnosť zdieľa eufóriu spoločnej vôle, sú zriedkavé. A pritom to často bývajú tragické okamihy, vyvolané externým konfliktom. Všeobecná vôľa prežívaná konkrétnymi skupinami, ako som uviedol vyššie, je súčasťou prebiehajúceho procesu boja nad výsledkami, nie ich náhradou.

Rousseauovský model je katastrofou, ak sa berie ako všeobecný návod pre demokratickú spoločnosť, pretože delegitimizuje rozdiel, spor, vnútorný boj. Lenže jediný spôsob ako ich odstrániť je represia. A preto režimy, ktoré sú založené na tomto modeli, sú univerzálne despotizmy.

3. Hoci si myslím, že je niečo pravdy na každom z týchto dvoch modelov, chcem uviesť tretí, ktorý podľa mňa lepšie vyjadruje esenciálnu povahu životaschopnej demokratickej spoločnosti. Tento model vychádza do zásadnej miery z občianskej humanistickej tradície, no rozdielnej od Rousseaua. Je to pohľad, ktorý umožňuje sporu a boju v slobodnej spoločnosti zaujať centrálnu miesto – v tomto sa odlišuje od teórie všeobecnej vôle –, ale tiež vidí jednotlivcov ako zjednotených okolo centrálného pólu identifikácie – v tomto sa odlišuje od ekonomickej teórie. Zdroje tejto teórie možno napríklad nájsť v Tocqueillovi⁶ a v súčasnosti do istej miery v prácach Hannah Arendtovej⁷.

Centrálным pólom identity je to, čo sa zvykne nazývať „zákony“, to jest centrálnu inštitúciu a fungovanie politického systému. Toto je to, čo sa vníma a oceňuje ako spoločné dobro, pretože sa to chápe ako spoločný zdroj a oporný múr hodnotnosti

6 Alexis de Tocqueville: *O demokracii v Amerike*, Kalligram, Bratislava 2006 a Alexis de Tocqueville: *Starý režim a revolúcia (L'ancien Régime et la Revolution)*, Academia, Praha 2003.

7 Hannah Arendtová: *Ľudská podmienka (The Human Condition)*.

všetkých zúčastnených. Je isté, že títo budú často rivalmi, že sa nedohodnú na verejnej politike a na tom, kto by mal obsadiť mocenské pozície, no dôležitý význam sa pripisuje možnosti participovať v tomto boji ako rovný, a zákony, ktoré strážia túto možnosť pre nás všetkých, sa ponímajú ako odraz spoločnej vôle vzájomne uznať túto možnosť, a teda ako neoceniteľné spoločné dobro.

Prírodzene, je to idealizácia, alebo možno lepšie povedané ideálny typ, podobný náčrtom, ktoré som navrhol v iných teóriách. Vo svete skutočnej demokracie, aby som si vypožičal titul slávnej knihy⁸, sú aktívni účastníci, ktorí preberajú líderské roly v boji vo verejnom živote, menšinou. V skutočnosti existuje množstvo úrovní účasti a mnoho spôsobov nerovnakej závažnosti a významu s dopadom na politický proces od samotných špičiek politického vedenia cez radových členov strany až po tých, ktorí pracujú pre organizácie a hnutie. Títo takmer všetci tvoria menšinu.

Ba čo viac, v tomto reálnom svete iné teórie, ako som povedal vyššie, vystihujú dôležitú úlohu ľudskej skúsenosti. Mnohí neparticipujúci majú možno pocit, že ekonomická teória zodpovedá faktom; a niektorí organizátori protestných hnutí budú možno považovať teóriu všeobecnej vôle za bezprostredne relevantnejšiu. Pri všetkých týchto výhradách je však zrejme pravdou, že zákony a inštitúcie demokratickej spoločnosti sa všeobecne uznávajú ako istý druh spoločného názoru a obrany občianskej hodnotnosti, platnej v princípe pre všetkých. A to bude mať kľúčový význam.

Pre ilustráciu si zoberme nedávny úsek histórie Spojených štátov. So všetkou nedokonalosťou demokratického politického zriadenia, so všetkou gigantickou korporátnou a verejnou byrokraciou, uzurpujúcou si moc, so všetkým občianskym odcudzením, s pocitom bezmocnosti, sa však v čase aféry Watergate objavil silný pocit, že narušenie dôvery a zneužitie moci tohto typu nemožno tolerovať a že prezident by mal opustiť svoj úrad. Tu máme klasický príklad fungovania spoločného presvedčenia, že zákony sú spoločným zdrojom občianskej hodnotnosti a že ich porušenie nemožno tolerovať. Svet môže byť vďačný, že v americkej verejnosti ešte stále pôsobí takýto silný reflex. Americkú politiku ostatných rokov možno považovať za nebezpečnú, no niet pochyb, že práve vďaka viere Američanov vo svoje republikánske inštitúcie bol svet ušetrený niektorých desivých hrôz.

Z toho by mohlo vyplývať, prečo uprednostňujem tento model demokracie pred inými. Nie preto, lebo len on vystihuje istú skúsenosť, lebo to platí u všetkých. Ale preto, lebo dva predchádzajúce sú zásadne nedostatočné ako model celého procesu a vzťahov medzi nami všetkými. Sme tiež užívateľmi spoločného politického nástroja a sme občas zjednotení spoločnou vôľou. Ale ak ktorákoľvek z nich tvorí centrálny komponent nášho politického života, dlho sa tešiť z demokratického politického zriadenia nebudeme. Jedinou základňou, ktorá odolá, je, že toto politické zriadenie a jeho zákony vidíme ako spoločného strážcu občianskej hodnotnosti.

III.

Aké sú teda podmienky, za ktorých je tento druh politického zriadenia možný alebo životaschopný? Hneď na úvod vidíme niektoré podmienky, ktoré to vylučujú. Koncepcia rovnocennej hodnoty všetkých zúčastnených je jadrom demokratického života, ako som to vyjadril vo svojom treťom pohľade, pretože politické zriadenie má byť cenené ako spoločný zdroj občianskej hodnoty. To uznávali už najranejšie demokracie

8 Brough Macpherson: *Skutočný svet demokracie* (*The Real World of Democracy*).

v gréckych dobách, ktoré označovali svojich občanov občas ako „rovných“⁹. No v týchto spoločnostiach nepatrili všetci obyvatelia k triede občanov. Štát síce zostával občanom rovnocenného statusu všetkých občanov, no vylúčením podriadených z účasti na štáte mohli v týchto spoločnostiach existovať tie najnerovnocennejšie vzťahy vrátane otroctva.

Naše moderné vnímanie „demokracie“ je iné. Dnes už zahrňuje všetkých. Súčasnú Južnú Afriku s výnimkou apologetov režimu nikto nepovažuje za demokraciu. Demokratický režim je preto nekompatibilný s takými vzťahmi, či už kultúrnymi alebo hospodárskymi, ktoré znemožňujú, aby sa ľudia vnímali ako rovnocenní. V kultúre, ktorá je ešte stále preniknutá zmyslom pre hierarchickosť, v ktorej sú rôzne vrstvy spoločnosti rozmiestnené podľa jasne vymedzených úrovní, nemôže takýto typ politického zriadenia existovať. A podobne, kde je hospodárska moc vysoko koncentrovaná, kde stoja napríklad latifundisti proti bezzemkom, tam je to rovnako nemožné.

To nastoľuje otázkou kompatibilnosti demokracie s rôznymi hospodárskymi režimami – socialistickým a kapitalistickým. Chcem sa pozastaviť pri tom druhom. Ale aby som si pripravil pôdu, pozriem sa na niektoré iné podmienky.

1. Prvou je podmienka jednoty. Tá je podľa tretieho pohľadu, ktorý tu obhajujem, esenciálna pre typ vlády, kde sa zúčastnení pokladajú za tých, ktorí sa podieľajú na spoločnej obrane svojich občianskych práv. To znamená, že nielen všeobecne súhlasia s takýmto typom režimu, cítia sa aj veľmi konkrétne zviazaní so svojimi spoluobčanmi na spoločnej obrane týchto práv. Keď sa spácha zločin voči demokracii a vláde zákona, ako sa to stalo počas puču v septembri 1973 v Čile, a najmä ak ho sprevádza masové vraždenie, verejná mienka v civilizovanom svete je v hlbokom šoku. Mnoho ľudí by chcelo pomôcť, lebo v princípe sú oddaní demokracii ako politickej forme. Ako však vieme, toto zostáva, bohužiaľ, len na úrovni dobrých úmyslov, ktoré čoskoro vytlačia z mysli iné udalosti, vyvolávajúce medzinárodnú pozornosť. Preto popud, keď občan cíti povinnosť brániť vlastné zriadenie, solidarizovať sa s tými, ktorých práva boli porušené, musí byť silnejší, aby to mohlo byť naozaj efektívne. Zo zmyslu pre solidaritu musí vychádzať osobitná sila, ktorá ma viaže s inými konkrétnymi ľuďmi, mojimi spoluobčanmi, a ktorá je viac než len všeobecné prihlásenie sa k demokracii.

Zmysel pre solidaritu je súčasťou pôvodného významu slova „patriotizmus“, ktorý som zmienil vyššie. Dnes však toto slovo zmenilo svoj význam, aspoň teda v angličtine a vo francúzštine. Posunulo sa bližšie k významu „nacionalistický“, čo v úplnom rozpore s tým, ako to bolo myslené v americkej i francúzskej revolúcii.

Ale táto zmena vôbec nie je bezvýznamná. Zmysel pre občiansku solidaritu dnes totiž nachádzame prevažne v nacionalistických postojoch. Nevieť o žiadnom prípade v súčasnom svete, kde je tento zmysel silný, že by nebol aspoň čiastočne ukotvený v nacionalizme. Jedna z ťažkostí, ktoré zažívajú súčasné latinskoamerické spoločnosti – v tejto súvislosti mám teraz na mysli napríklad Argentínu – pramení z toho, že od získania nezávislosti mali počas väčšiny svojich dejín pomerne nízku mieru národnej súdržnosti. Pociť, že hranice sú arbitrárne, že štát mohol prijať viac zo starého miestodržiteľstva, že konštitučné provincie nie sú jednotné, spojený neskôr s vysokou mierou emigrácie, to všetko prispelo k relatívne slabému pocitu, že všetci držitelia argentínskeho občianstva sa podieľajú spolu na spoločnom projekte slobodného sebavládnutia. Uvádžam tento príklad neisto, pretože nepoznám politiku tohto kontinentu tak dobre, ako by som mal. No ak sa nemýlim a ak sú tou najlepšou zafažká-

9 To je napríklad prípad Sparty.

vajúcou skúškou spoločného cieľa spoločné demokratické úspechy, potom nedávne sebaoslobodenie Argentíny môže mať dlhé trvanie.

Opierať sa o národnú identitu však môže byť zdrojom slabosti. Národná identita je často založená na jazyku alebo na kultúre a tvorí ju isté vnímanie histórie a genézy kultúrnej skupiny – pričom niečo z toho môže byť fikcia. Národné povedomie závisí do značnej miery od istého typu naratívu, ktorý generuje pocit, odkiaľ pochádzame a kam ideme. Lenže tento privilegovaný naratív nemá nič spoločné s našou jednotnosťou v rámci projektu sebavládnutia. Dokonca môže inkorporovať niečo, čo s tým nie je kompatibilné. V 19. storočí a v prvej polovici 20. storočia bolo francúzske obyvateľstvo citlivé na príbeh o francúzskej národnej veľkosti, ktorý bol v negatívnom protiklade voči republikánskym inštitúciám. V úvahách týchto ľudí stál nacionalizmus proti demokracii v mene alternatívnych režimov, obvykle s rojalistami v pozadí. To všetko nabralo odporný koniec vo Vichy. Vichy bolo konečnou negatívnou skúsenosťou; de Gaulle ponúkol pozitívnu predstavu o prechode ako katolíka, nacionalistický dôstojník, ktorý sa však postavil na obranu republikánskeho Francúzska.

Dlhodobu stabilnú demokraciu bývajú vo všeobecnosti také, kde je národná identita vtkaná do inštitúcií a praktík sebavládnutia. Národný naratív v nich, či už mýtický alebo pravdivý, považoval rast demokratických inštitúcií za jednu zo svojich hlavných tém, kde je súnalezitosť s národom čiastočne definovaná za podmienok oddanosti týmto inštitúciám.

Anglosaské demokracie mali v tomto ohľade vo všeobecnosti šťastie. Osobitne poučný je britský prípad. Pretože v skutočnosti demokratické zriadenie neohrozuje iba slabý zmysel pre jednotnosť, ale ešte väčšmi silné vnútorné delenie. Pokiaľ to nie je kompenzované silným pocitom národnej solidarity, môže občiansky konflikt inštitúcie sebavládnutia zmietať a reprezentácia nadobudnúť despotickejšiu podobu. Zaujímavou črtou britskej politiky 20. storočia je silná triedna polarizácia. Robotnícke hnutie sa rozvinulo do bohatej a inštitucionálne rôznorodnej štruktúry – odbory, družstvá, Labouristická strana, ktoré naozaj zabezpečovali až donedávna lojalitu veľkej väčšiny robotníkov. Stala sa pocitom politickej subkultúrnosti samej o sebe. Lenže centrálnou subkultúrnosťou je zaviazanosť k parlamentnej vláde. Až donedávna teda polarizácia britskej politiky v skutočnosti posilňovala demokratický režim. Že to tak možno v budúcnosti nebude, je výsledkom niektorých zaslepených excesov britskej pravice, o ktorých by som pohovoril nižšie.

2. Druhou podmienkou, na ktorú sa chcem pozrieť, je participácia. Neodbytným nebezpečenstvom veľkých demokracií z konca 20. storočia je atrofia participácie. Tvárou v tvár vláde, ktorej fungovanie je čoraz prebyrokratizovanejšie, ktorá sa musí starať sama o seba a o udržanie sa medzi ostatnými veľkými byrokraciami, väčšinou korporátnymi, ktorej rozhodnutia majú postranné účinky a nikto nemá nad nimi úplný dohľad, ktorá funguje v rozsahu celej škály spoločnosti a komplexnej ekonomiky miliónov ľudí, teda tvárou v tvár tomuto všetkému pociťuje mnoho občanov čoraz väčšiu bezmocnosť, a preto sú náchylní vzdať sa. To vytvára atmosféru, v ktorej sa ekonomická teória javí ako najvhodnejšia, lebo jej mechanizmy zdanlivo ponúkajú poslednú, najväčšiu nádej pre demokraciu v ére byrokracie.

Ale je tiež jasné, že táto atrofia participácie musí podkopávať zmysel pre angažovanosť v spoločnom projekte sebavládnutia. Demokracia v mojom treťom ponímaní nemôže niečo také dlho prežiť. Ešte presnejšie, v prevažne nehybnej, zbyrokratizovanej spoločnosti, v ktorej jediným aktom participácie je vhoďenie volebného hlasu raz za štyri roky, môže zmysel pre občiansku hodnotnosť vydržať len ťažko; a následne

dôjde aj k oslabeniu pocitu, že zákony a inštitúcie sú spoločným zdrojom tejto hodnotnosti. Možno až k bodu, keď sa úplne stratí.

Demokracia teda žije z priamej participácie. Mám tým na mysli hnutia, v ktorých sa občania sami organizujú, aby ovplyvnili politický proces, aby zmenili verejnú mienku, aby vytvárali tlak na vládu, aby si zvolili konkrétnych ľudí, alebo niekedy urobili niečo, čo vláda neurobí.

Tieto hnutia generujú pocit občianskej moci, ako aj pocit spoločného cieľa, o ktorom sme hovorili vyššie ako skúsenostnom jadre, ktoré drží pri živote rousseauovskú predstavu o všeobecnej vôli. Na dôvažok sa tieto hnutia často ocitajú v nepriateľskom vzťahu k veľkej, byrokratickej vláde a korporáciám. Preto sa tak ľahko objavuje myšlienka o budovaní politického zriadenia, ktoré by nejakým spôsobom celé pozostávalo z priamej participácie. To bola jedna z myšlienok v pozadí formulovania vládnutia podľa Sovietov, prebratá z revolučnej skúsenosti vojenských a robotníckych rád a ktorá mala tvoriť súčasť normálneho fungovania štátu v raných postrevolučných zariadeniach.

Toto slovo je dnes smutným výsmechom. Nie každá podobná snaha musí takto vyjsť. V tejto formulácii je však niečo zásadne chybné. Predpoklad, že vládou môže byť všeobecná vôľa, nie je uskutočniteľný, ako som argumentoval vyššie. Ale aj tam, kde priama participácia negeneruje túto ilúziu, kde pretrváva zdravá úcta vo vzťahu k existencii nesúhlasu a sporu, by vláda priamej participácie vyprodukovala vládu aktivistických menšín. Možno sa spýtať, a čo je na tom zlé? Veď nám dnes napokon často vládnu skryté menšiny: byrokrati, či už verejní alebo korporátni. Lenže zmysel režimu všeobecných volieb spočíva v ponuke vyrovnáť sily týchto menšín. To je jadro dôležitej pravdy ekonomickej teórie. Všeobecná voľba, v ktorej sa môžu všetci neparticipujúci vysloviť na obdobie štyroch rokov, možno až do takej miery nesúvisí s požiadavkami na občiansku hodnotnosť. Je však esenciálnym strážcom ich práv, a preto aj ochranným múrom proti tomu, aby sa im ich hodnotnosť ako taká odopierala.

Životaschopná demokracia musí kráčať na dvoch nohách: jednou je ústredná autorita zodpovedajúca sa masovému elektorátu, nech už je tento proces čoby výkon skutočného sebvládnutia akokoľvek neuspokojivý; druhou sú rozšírené a rôznorodé formy priamej participácie. Otázkou je, ako ich možno kombinovať, či budú jednoducho sokmi, kde participačný akt prevažne nadobúda formu akéhosi druhu demokratickej guerillovej vojny, snažiacej sa zastaviť vládu, aby nerobila veci, ktoré narušujú a ohrozujú životy ľudí (likvidáciou toxického odpadu v ich oblasti, alebo výstavbou diaľnic cez ich štvrte), alebo nadobudne formu série jednostranných tematických kampaní za či proti zabíjaniu tuleňov, alebo proti kyslému dažďu, v rámci ktorého sa jej účastníci vzdávajú zodpovednosti za celkové dôsledky konania vlády a sústreďujú sa iba na svoj uprednostňovaný cieľ.

Nepriateľský vzťah k moci a jednostranným tematickým kampaniam je prirodzene esenciálnym rozmerom participačného aktu. Otázkou je, ako sa vyhnúť tomu, aby nebol výlučne iba tým. Hlavná alternatívna forma pozostáva z participácie na straníckych aktivitách, alebo na priamej akcii, ktorá sama niečo ovplyvňuje – to druhé bude doslova nevyhnutné na miestnej úrovni. A poukazuje na to, čo sa javí ako kľúčovou podmienkou tohto typu „pozitívnej“ participácie: určitá zmysluplná decentralizácia moci v spoločnosti. Tam, kde o všetkom dôležitom pre verejnú sféru rozhoduje centrálna autorita, ktorá nevyhnutne operuje vo veľkom rozsahu a má istý odstup od komunít, v ktorých ľudia žijú, sa stranícke organizácie samotné môžu stať nepreniknuteľnými a rezistentnými voči konaniu radového členstva. Priama akcia je doslova nemožná.

Decentralizácia moci teda nadobúda veľký význam. Tá môže byť teritoriálna, alebo v rámci inštitúcií. Zapojenie robotníckej kontroly verejných podnikov je príkladom toho druhého. Avšak – a tu sa vraciame k prvej podmienke, o ktorej sme hovorili vyššie – decentralizácia nemôže byť len nadekrétovaná. Nepostačuje len rozdeliť národ do množstva rôznych teritoriálnych jednotiek, alebo vyhlásiť, že robotníci si zvolia nákupný výbor. Tieto jednotky musia korešpondovať so životaschopnými komunitami identifikácie. V menšej škále platí to isté aj na úrovni celej spoločnosti. Pokiaľ sa ľudia neidentifikujú s týmto jednotkami, nebudú mať skutočný cit pre spoločný osud a spoločný projekt s tými, ktorí to s ním zdieľajú, a participácia zostane iba zbožným želaním. Vidíme to dnes na obecných voľbách v niektorých krajinách, kde je účasť extrémne nízka, oveľa nižšia ako v celoštátnych voľbách. Podmienky životaschopnej priamej participácie v demokratickom politickom zriadení nemôžu vzniknúť iba vôľou.

V tomto ohľade môže byť inštruktívnym príkladom Spojené štáty. Je to spoločnosť, ktorá mala tendenciu k vysokej centralizácii. I napriek regionálnej povahe spoločnosti a federálnej štruktúre vlády tu ústredná moc nadmieru zosilnela a miestne orgány sa vyčerpali. To znamenalo určité ohrozenie participačnej aktivity. Napriek ohromujúcej hĺbke a sile participačnej tradície v politickej kultúre Spojených štátov hrozí, že bude čoraz viac výsostne nepriateľsky a jednostranne tematicky orientovaná. No i tak nie je ľahké zistiť, čo sa s tým dá urobiť. Strata významu vlád jednotlivých štátov súvisí aj s americkým národným povedomím. Nie je to vec iba inštitucionálnej zmeny, hoci toto ju ešte zhoršilo.

Americký prípad je zaujímavý aj z iného aspektu. Tak, ako priama participácia stráca závažnosť pri udržiavaní vedomia občianskej hodnotnosti, tak došlo k vyváženiu niečoho iného. Ide o americkú tradíciu súdne vymáhateľných práv. O zjednanie nápravy, ktorú musí v iných spoločnostiach zabezpečovať legislatíva, sa v Spojených štátoch do veľkej miery bojuje na súdoch. Rovnosť volebných okrskov, nediskriminačné prijímanie do zamestnania, zásady prijímania na školy sa do praxe dostali na základe súdnych rozhodnutí. Američania sa nesmierne radi súdia. Akoby sa museli navzájom ťahať po súdoch s každou mysliteľnou záležitosťou. Je to súčasť ich kultúry.

Som presvedčený, že to hrá kľúčovú úlohu v ich politickom zriadení. Občianska hodnotnosť spočíva vo vedomí účinnosti, ktoré človek získava možnosťou efektívnej participácie. Kde to tak nie je, možno ju nadobudnúť – bez ohľadu na výsledok legislatívneho procesu, ktorý dotyčná osoba sotva kontroluje – vymáhateľnosťou práv súdnou cestou vďaka zavedeným ustanoveniam v ústave. Vedomie toho, že bez ohľadu na to, o čom sa rozhodne v mene väčšiny, môžem sa dožadovať vymáhania svojich základných práv, je dôležitým prvkom amerického vedomia hodnotnosti.

To vrhá zaujímavé svetlo na aféru Watergate. Mimoriadne znepokojenie americkej verejnosti v tomto prípade nevyvolalo útok na participačný proces (hoci aj toto bol nepochybne jeden aspekt aféry, pretože pôvodne malo ísť o poškodenie demokratickej strany, i keď nielen toto vyvolalo pozornosť). Išlo o flagrantné ignorovanie vlády zákona. Práve toto vyvolalo pohrdanie nad úbohým Nixonom a prinútilo ho odstúpiť.

Naopak, v Kanade vládne pomerne iná politická kultúra, v rámci ktorej je občianska hodnotnosť stále spätá hlavne s participačným procesom. Z odhalení nezákonného postupu našej federálnej polície zhruba v tej istej dobe priam stávali vlasy dupkom. Odozva verejnosti však bola minimálna. Na druhej strane sú Kanadania citliví na porušovanie noriem konfliktu záujmov u ministrov a zákonodarcov, čo by sa

možno na juh od hranice považovalo za malicherné, lebo amerických zákonodarcov si špeciálne záujmy doslova kupujú.

3. Treťou sériou podmienok sú v mojich úvahách tie, ktoré formujú zmysel pre rovnocenný rešpekt. Nepochybne je to kľúčový bod demokratického politického zriadenia v mojom chápaní. Bez neho by nebolo možné porozumenie, že politické zriadenie sa týka vskutku spoločnej obrany občianskeho práva. Preto ak ktorákoľvek skupina občanov definovaná regiónom, kultúrou, rasou, triedou alebo akokoľvek inak dospeje k presvedčeniu, že je zanedbávaná alebo diskriminovaná, dochádza pro tanto k podrievaniu demokratického politického zriadenia.

Ak odhliadneme od dôležitých otázok rasy a diskriminácie na základe pohlavia, kľúčovým úspechom moderných demokracií, ktoré dosiahli istú úroveň v zmysle pre rovnocenný rešpekt – alebo predišli jeho hrubému porušovaniu – je vybudovanie sociálneho štátu. Americký vzor sa mierne odlišuje od iných „atlantických“ demokracií, v ktorých nie je sociálny štát taký rozvinutý. Paralelne s vyššou dôverou vo vymožitelnosť práva než participáciu funguje vyššia dôvera v mýtus individuálnej svojpomoci (ktorý je, samozrejme, niekedy aj realitou) než vo verejné služby. Ale aj v Spojených štátoch sú veci ako sociálne zabezpečenie veľmi dôležité. Nie je ľahké zoškrtiť ich, ako to zistil dokonca aj prezident Reagan, ktorý to mal mať pôvodne v pláne.

Toto nebezpečenstvo je implicitne prítomné vo vlne radikálnej pravice vo veľkých anglosaských demokraciách. Snívajú o obnovení idyly (existovala vôbec?), v ktorej by rovnocenný rešpekt voči občanom spočíval na spoločnom prísľube sebestačných, podnikavých agentov, ktorí ovládajú vlastné životy. Čosi také sa až smiešne vymyká z reality sveta obrovitej byrokracie z konca nášho 20. storočia. Lenže v honbe za týmto snom a pri škrtaní verejných výdavkov môžu tieto ideológie podkopávať skutočné podmienky pre rovnocenné zaobchádzanie, a tým uštedriť politickému životu ťažký úder. Thatcherovej vláda v Anglicku sa možno skončí práve s takýmto typom katastrofálnych výsledkov.

To nás však privádza k jednému z hlbkových napätí v podloží modernej demokracie. Sociálny štát môže byť drahý a vysoko problematický. Úroveň služieb, ktoré ľudia očakávajú v spojitosti s byrokratickými metódami manažmentu, by mohla vytvoriť veľmi ťažké hospodárske bremeno. Demokratická spoločnosť sa môže ocitnúť v úskaliach dilemy.

Pre demokratickú spoločnosť by to mohla byť najkomplikovanejšia výzva, ktorej je ľahšie sa vyhnúť, než jej čeliť. Prudká inflácia môže byť jedným zo signálov, že dochádza k vyhýbaniu. Namiesto riešenia otázky nekompatibilnosti všetkých požiadaviek kladených na systém je možné fungovať prostredníctvom cenového systému, ktorý zahrnuje istý druh neviditeľnej dane z reálnych príjmov. Britská politika ostatného desaťročia je dobrým príkladom. Po porážke Callaghanovej vlády v roku 1979 došlo predovšetkým vďaka okázalému odmietnutiu ďalšej participácie odborov na mzdovom pláne labouristickej vlády k rapidnému zvýšeniu miery inflácie. Reálne mzdy boli prostredníctvom cenového systému napokon obmedzené. Potom Thatcherovej vláda zredukovala infláciu prostredníctvom starej dobrej drastickej metódy masívnej deflácie a trojnásobného zvýšenia nezamestnanosti.

Práve tento typ dilemy poskytol zámienku na vojenské intervencie v mnohých krajinách vrátane tohto kontinentu. Príkladom sú niektoré z dávnejších prevratov v Argentíne. Vojenská diktatúra by mala zvrhnúť zlyhávajúci demokratický systém, ktorému chýba vôľa čeliť naliehavým problémom spoločnosti. Armáda, neskorumpovaná straníckosťou a bez potreby nadbiehať elektorátu, tvrdí, že dokáže triumfom vôle nad

okolnosťami previesť spoločnosť cez komplikované obdobie a odovzdať očistenú spoločnosť novému civilnému režimu.

Tento do očí bijúci mýtus by mala vyvrátiť opakovaná skúsenosť. Pokiaľ nejde o zotrúvanie v despotickej režime naveky – a odhliadnuc od všetkých ostatných výhrad toto bude z dlhodobého hľadiska viesť k ochudobňovaniu, ako som to naznačil v poznámkach na úvod –, spoločnosť bude skôr či neskôr čeliť problému, ako skombinovať rôzne tlaky, ktorým je vystavená. Vojenský režim možno získa voľnú ruku, aby mohol zaviesť extrémnu hospodársku politiku, ako sa Čile stalo revírom chicagskej ekonomickej školy z konca sedemdesiatych rokov. No žiadna hospodárska politika sama osebe nemôže v dlhodobom horizonte vyprodukovať rast, pretože s meniacimi sa okolnosťami si táto politika vyžaduje zmenu, čo si vo všeobecnosti zase vyžaduje istú mieru konsenzu, aby bola efektívna. Čile a Poľsko sú príkladom súčasných spoločností, ktoré prežívajú hospodársku stagnáciu. Jediným východiskom z nej je obnovenie istého politického konsenzu, ktorého hľadaniu však dané režimy zo strachu z mocenskej pasce bránia – pričom ten strach je živý v oboch prípadoch čiastočne vedomím, že príde odplata, po ktorej volajú ich minulé zločiny.

Po hodokvase despotizmu sa spoločnosť musí pozbierať z toho, čo zostalo a hľadať riešenie svojich dilem cestou vlastného konsenzuálneho procesu. Vojenské medziobdobie má vo všeobecnosti oslabujúci efekt, lebo podkopáva demokratickú sebadôveru a čiastočne ničí siete demokratickej sebavlády. Jediný čiastočný efekt v opačnom zmysle to môže mať vtedy, ak sa strach, ktorý toto medziobdobie vyvolalo v občanoch, zmení na odhodlanie nepripustiť, aby sa to znovu zopakovalo, čo sa zdá byť prípad súčasnej Argentíny. Nedá sa to však porovnať s tým, akú silu získa demokracia, ak sa jej podarí vyriešiť svoju dilemu vlastnými zdrojmi.

4. Teraz prejdem k otázke, ktorú som nastolil skôr a ktorá sa týka významu demokracie v rôznych hospodárskych režimoch kapitalizmu a socializmu. Isteže, ani v jednom prípade nejde o presné definovanie, lebo oba môžu byť nositeľmi najrôznejším významov. A odpoveď na túto otázku sa bude líšiť v rôznom zmysle pre každý z nich. Nebudem sa pokúšať o ich definíciu na začiatku, aj keby toto bolo vari najmúdrejšie. Keďže mi zostáva už len málo miesta, obmedzím sa iba na pár všeobecných poznámok, pričom by som sa radšej pridržal súčasnej historickej situácie, než ponúkal všeobecnú teóriu.

K tejto otázke pristúpim konštatovaním, čím každý z týchto hospodárskych režimov ohrozuje demokraciu a potom prikrôčim k nezáväznému náčrtu možného budúceho smerovania.

Kapitalizmus spočiatku naozaj predstavoval ohrozenie demokracie, a pretože v niektorých prípadoch prišiel na scénu skôr, hrozilo, že ju ovládne úplne. Tá hrozba pramenila z nerovnocenného vzťahu medzi zamestnávateľom a robotníkmi. Toto nebezpečenstvo v súčasných demokraciách eliminoval rozvoj ľudových hnutí, najvýznamnejšie odborov, ktoré dokázali vyvážiť túto silu. Ich politická váha fakticky transformovala tieto spoločnosti, vytvorila isté podmienky pre rovnocenný rešpekt vrátane sociálneho štátu, ktorý som spomenul vyššie.

Súčasný kapitalizmus predstavuje hrozbu iného druhu, v istom zmysle zákernejšiu. Vidíme ju v dvoch rovinách. Po prvé, veľkokapacitný korporatívny kapitalizmus, často transnacionálny, významným spôsobom ovplyvňuje podmienky života ľudí, účinne oslabuje silu participačných inštitúcií a prenáša ju na nezodpovedné byrokratické organizácie. V druhej rovine, a to je tá zákerná časť, ideológia konzumizmu ako celku, ktorú kapitalizmus podporuje, má tendenciu nabádať nás výmenou za príslub ustavičného rastu

individuálnej životnej úrovne, aby sme sa zmierili s rezignáciou na zodpovednosť. Do tej miery, ako sme s tým uzročení, sa ekonomická teória javí nielen realistickejšia, ale jej modus operandi aj žiaducejší. Participačné konanie je zbavené svojho významu, pôsobí skôr ako porušovanie hladko fungujúceho systému. Demokracia ako spoločný zdroj občianskej hodnotnosti je v ohrození. Čo znamená, ak mám pravdu, že z dlhodobého horizontu je v ohrození aj samotné demokratické politické zriadenie.¹⁰

Na druhej strane, socializmus v jeho leninskej podobe bol pre demokraciu absolútnou katastrofou. Mobilizácia spoločnosti prostredníctvom predvoja, ktorý je v princípe všeobšahly, zničila všetky varianty miestneho sebamanažmentu, podriadila všetky potenciálne nezávislé hnutia strane, ktorá je v totálnej symbióze so štátom – osud odborov je v tomto zmysle osobitne príznačný – a zabránila rozvinutiu akýchkoľvek nových centier sebavládnutia. Výsledok bol z dlhodobého hľadiska naskrze ničujúci. Ak vezmeme sovietsky prípad za reprezentatívny, výsledkom je kultúrna a hospodárska stagnácia masívneho rozsahu, spojená s paralyzujúcim regresom spoločenských kapacít sebamanažovania a sebaorganizovania. Mrazivou predstavou je, že despotizmus sa v dlhodobom horizonte môže stať nenahraditeľný, pretože ľudia bez neho stratia schopnosť riešiť svoje záležitosti.

Smutná história socializmu 20. storočia nám ponúka dve ponaučenia. To prvé je, že demokratickí socialisti musia urgentne zahodiť za hlavu rousseauovsko-marxisticko-leninské ilúzie o všeobecnej vôli ako základe demokratickej spoločnosti: že náš model socializmu musí inkorporovať aj súperenie a konflikt.

Druhé ponaučenie je konkrétnejšie. Manažovanie moderného rastového hospodárstva bez rozsiahleho súladu s trhom sa nejaví ako životaschopná cesta. Marxistický model socializmu založený na zrušení trhu skrachoval.

Demokracia si musí nájsť svoju cestu medzi hrozbami zo strany korporátneho kapitalizmu a jeho zničením za leninského socializmu. Niektorí túto cestu zúfalo hľadajú. Ja dávam prednosť optimizmu. Ak existuje cesta, človek dokáže nájsť zásadný smer. Mala by to byť spoločnosť, v ktorej bude moc veľkých súkromných korporácií prinajmenšom vyvážená, ak nie úplne prevážená režimom verejného vlastníctva. Avšak veľké súkromné byrokracie by mali byť nahradené niečím iným než masívnymi verejnými náprotivkami. Hospodárstvo by malo byť zmiešané v zmysle poskytnutia významnej úlohy trhu za súčasnej existencie istej miery direktívneho plánovania. A malo by mať výrazným spôsobom decentralizovanú moc, ktorá by umožňovala zmysluplné rozhodnutia v kontakte s komunitami, ktorých sa budú týkať.

Ak by sa nejako podarilo vyriešiť dilemy implicitne prítomné v horeuvedenom, ideálna demokratická spoločnosť by mohla užívať plody doposiaľ nevyskúšaného hospodárskeho režimu. A to takého, kde by množstvo menších súkromných podnikov koexistovalo s veľkými verejnými korporáciami, riadenými systémom robotníckych sebamanažmentov. To všetko by koordinoval trh, ktorý by bol riadený stanovenými plánovanými usmerneniami štátu, a ten by bol sám federálnou štruktúrou. Ponúkam to len ako jeden portrét (parodujúc Platóna¹¹) smerovania, ktorým by sme sa mohli vydať, aby sme uchovali životodarné formy demokracie 21. storočia.

z anglického originálu preložil Igor Otčenáš

10 Vo väčšom rozsahu o vzájomných vzťahoch kapitalizmu, konzumizmu a demokracie som diskutoval v „Legitimation Crisis?”. In: *Philosophy and the Human Sciences*, Cambridge 1985.

11 *Ústava*, 592B.